

Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum

Belén Moreno Claverías

Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales

L'expansió de la vinya al Penedès del segle XVIII¹

Durant el segle XVII i bona part del XVIII, el Penedès apareixia als ulls dels geògrafs i viatgers com una de les terres bladeres més importants de Catalunya: l'any 1717, els cereals ocupaven tres quartes parts de la terra conreada. (GIRALT, 1950: 167-168). L'especialització agrícola, però, acabaria transformant el paisatge i l'economia de la zona en un procés analitzat acuradament ja en els anys 50 per Emili Giralt i Raventós (GIRALT, 1950 i 1952). En efecte, encara que el 1780 la producció de cereals era suficient per al consum i ens anys bons permetia l'exportació,² el 1793 Vilafranca era ja, junt a la ciutat de Valls i després de Reus, el mercat d'aiguardent més important de Catalunya. Pels ports del Penedès - Vilanova i Sitges principalment- Lipp calculava que sortien anualment 15.200 pipes de vi i 10.500 d'aiguardent, que representaven respectivament el 26 i 28% de les exportacions totals de Catalunya (GIRALT, 1950: 168). El número de fàbriques d'aiguardent establertes a Vilafranca és també un bon indicador del ritme i de la intensitat d'aquesta expansió: la primera, amb propòsits definits d'exportar a ultramar el seu producte, s'instal·là el 1692 (GIRALT, 1950) i a finals del segle següent ja n'hi havia nou. (BARBA, 1991: 73).

L'expansió de la vinya al Penedès tingué un caràcter extensiu –mitjançant l'ocupació de terres d'erm, de bosc i de muntanya- i intensiu –gràcies a l'aparició d'algunes innovacions tècniques-. (GIRALT, 1980). Aquest procés s'ha d'entendre dins de certes dinàmiques transformadores que afectaren l'economia de bona

1. Li agreeixo a Pablo Luna (Universitat de Paris IV) la lectura d'aquestes planes i els seus comentaris al text.

2. Així ho assenyalava CARESMAR, 1997: 363 en aquella data: "*Da de sí este partido trigo, cebada y demás semillas y legumbres, no sólo lo suficiente para la manutención de sus moradores, sino para surtir de lo sobrante a pueblos de fuera de él, conduciéndolos a los mercados para este intento*".

part de la geografia catalana durant el segle XVIII, entre les quals cal destacar el creixement demogràfic, el desenvolupament de l'agricultura comercial i la inserció de l'economia en un dinàmic sistema d'intercanvis.

A les zones d'especialització vitícola, el creixement demogràfic féu possible el pas dels conreus tradicionals a la plantació de vinya: l'increment de braços per a treballar i la fam de terres permeteren la rompuda dels boscos i dels vessants de la muntanya. Al Penedès es va produir un augment important de la població a causa, especialment, de l'increment de la nupcialitat (amb un avenç de l'edat de matrimoni) i la fecunditat.³ També es produí una certa estabilització de les crisis de mortalitat i un augment de l'esperança de vida. Per últim, l'existència d'un signe negatiu del saldo migratori –degut al tipus d'activitats econòmiques dominants a la zona– enfortí les possibilitats de sostenir ritmes de creixement prou estables (MUÑOZ, 1990: 324-325).

La demanda de vi i aiguardent per part dels mercats i, sobre tot, exteriors (França, tota Europa del Nord i les colònies americanes d'Espanya des de finals del segle) funcionà com a incentiu fonamental de l'aposta per la vinya a les comarques del litoral i el prelitoral catalans (GIRALT, 1952. VILAR, 1987: IV. TORRAS, 1976 i 1997). Això donaria lloc a un canvi fonamental: els catalans s'a-costumaren a produir no tant per consumir sinó per vendre (VILAR, 1974: 21). Les unitats domèstiques, com a centres de producció i consum, no foren alienes a aquest procés de transformació. El creixement de la producció agrària i l'especialització pogueren produir-se també gràcies a les decisions preses a l'àmbit familiar a l'hora de passar, en el marc d'una estructura de mercat adequada, de l'autosuficiència al *contacte* amb el mercat, i d'aquest a l'*orientació* cap el mercat (VRIES, 1991: 68). És a dir, el canvi de direcció de les unitats productives familiars de l'autosuficiència relativa a l'especialització productiva, passant per les situacions intermèdies de major o menor contacte amb el mercat, afectaria el procés de creixement econòmic.

No tots els sectors socials, però, van viure de la mateixa manera aquesta importància creixent del mercat –de productes, de terra, de treball i de capital– a la vida econòmica. El patrimoni immoble i la capacitat de tocar i acumular diners determinaven les relacions que cada família establia amb el mercat. A mesura que s'accentuava l'especialització productiva, l'autoconsum només era possible a les grans explotacions –amb una producció suficient per a l'autoconsum i la comercialització–, mentre que els petits productors havien d'acudir al mercat –de manera més forçada que voluntària– (KULA, 1976) tant per vendre els conreus comercials que produïen com per comprar els productes necessaris que el règim d'especialització havia apartat de l'àmbit familiar (TELLO, 1995: 385). Tanmateix, el fet de viure d'un producte comercial provocava alguns riscos: si en els anys de

3. La mitjana d'edat del primer matrimoni passà de 28,50 anys (homes) i 24,33 anys (dones) en 1660-1689 a 25,4 i 22,2 anys respectivament el 1720-1749 (MUÑOZ, 1990: 196).

preus alts es podien extreure rendes considerables (que servien per enriquir els grans viticultors i mantenir, amb més o menys comoditat, els petits productors), els anys dolents suposaven el desastre econòmic (que empobria relativament als grans i reduïa a la misèria els petits).⁴

L'expansió de la vinya al Penedès, com a d'altres zones de Catalunya, es produí mitjançant el contracte de rabassa morta. Aquest fou l'instrument jurídic més idoni -sobretot per als sectors amb terres per cedir, fossin propietaris directes o antics emfiteutes amb terres per subestablir- per a portar a terme els durs treballs de plantació de vinya. Aquests cedien el domini útil de les terres durant la vida dels ceps (en teoria, d'uns cinquanta anys), a canvi d'uns censos -generalment consistents en una quarta o una tercera part de la verema- i de totes les despeses de plantació de les quals s'encarregaven íntegrament els rabassers.⁵ A l'interior del Penedès, la rabassa morta començà a predominar sobre altres formes contractuals a partir dels anys 40 del segle XVIII. Aquest fet, que havia començat unes dècades abans a la zona costanera del corregiment (MONTSERRAT, 1985. MORENO, 1995), adquirí una gran força als darrers vint anys del segle paral·lelament a la intensificació de l'expansió de la vinya. Els protocols notariais són llavors plens d'establiments a rabassa morta, mentre que la presència de la parceria i l'arrendament -normalment utilitzats per a l'explotació de cereals i el regadiu- esdevé quasi anecdòtica. Des de l'aparició de la rabassa morta fins a la seva generalització, els concedents anaren endurint progressivament les seves clàusules, augmentant la part de fruits, els censos en moneda i les obligacions del rabassers. Es tractava d'aprofitar el màxim possible els beneficis que podia comportar la comercialització del vi i l'aiguardent. (MORENO, 1995).

Però, què va suposar per a les famílies dels petits productors i rabassers l'expansió de la vinya? Quines eren les seves relacions amb les principals fonts d'ingressos? Quines eren les característiques de les seves condicions de vida? En aquest article es fa una aproximació a aquestes qüestions a partir de l'anàlisi sistemàtica dels inventaris post-mortem redactats a les notaries de Vilafranca del

4. Això va succeir, per exemple, l'any 1783 i començaments de 1784, quan les males collites, la fam i les epidèmies es van unir per desgràcia dels penedesencs. L'alcalde major de Vilafranca, que va descriure la situació en un informe, no dubtà a atorgar la causa primera del desastre a les dificultats que havia tingut la comercialització del vi: "*en general (els veïns) se ballaban imposibilitados de poder sufrir la carga del alojamiento a causa de las malas cosechas que habian experimentado los años antecedentes y del poco dinero que les producía por muchos años continuados la venta de vino, en cuyo fruto consisten sus mayores cosechas y por la causa de la grande epidemia de enfermedades que habian padecido y padecían en sus personas desde los principios de mayo de aquel mismo año, que fueron sobremanera en número los muchos que de ella fallecieron.*". Informe de Manuel Llorca Agulló, 1786. A.G.S., Gràcia i Justícia, leg.336, Archivo General de Simancas. Li agraïxo aquesta informació a J. TORRAS ELIAS.

5. Sobre la definició jurídica del contracte de rabassa morta de l'època, vegi's TOS, 1784. Algunes obres posteriors (SANTAMARÍA, 1893. BROCÀ, 1918). La bibliografia sobre el procés d'especialització agrària a la Catalunya del segle XVIII és molt extensa. Citarem, però, algunes obres on es fa especial referència a la rabassa morta: COLOMÉ, 1990. CONGOST, 1990. FERRER, 1987. QUEROL, 1993. TELLO, 1995. VALLS, 1996.

Penedès durant la segona meitat del segle XVIII.⁶ Segons la jurisprudència catalana, en aquests documents s'havien de registrar "tots els béns, mobles i immobles, crèdits, drets, accions i demés coses que es troben a l'herència del difunt" (COMES, 1826: 122). Es podria dir que l'inventari és una fotografia molt detallada del patrimoni familiar en el moment de la defunció del cap de casa, encara que és estructuralment feble a l'hora de mostrar els fluxos (VRIES, 1993). No reflecteix els ingressos (salaris, beneficis derivats de negocis, rendes derivades de la terra, etc.), sinó el patrimoni (format de béns mobles, immobles i crèdits).⁷ Malgrat aquesta limitació de la font, no n'existeix una altra que ens permeti entrar a les llars de l'època, veure la composició dels patrimonis familiars i analitzar les condicions materials de vida de gairebé tots els sectors socials (MORENO, 2003).

Des del 1745, data en què apareix el primer inventari post-mortem d'un rabasser, fins el 1800, s'ha localitzat un total de 94 inventaris (sobre un total de 443) corresponents a persones que, fins el moment de la seva mort, treballaven terres a rabassa morta. Dit d'una altra manera, el 21,2% dels inventaris redactats a les notaries de Vilafranca d'aquells anys –entre els quals es troben totes les categories socioprofessionals– pertanyen a rabassers. És possible saber-ho perquè, a l'apartat dedicat als béns immobles, apareix especificada la modalitat contractual mitjançant la qual els pagesos havien accedit a les seves explotacions. La fórmula acostuma a ser aquesta:

*"Béns immobles: Primo, tota aquella pesa de terra de vinya plantada a rabassa morta en terres de (nom del concedent) de dita Vila, de tinguda de un jornal y mig poch més o menos, que afronta a solixent amb (...), a migdia amb (...)"*⁸

A vegades, encara que no és massa freqüent, s'especifica l'origen de la concessió:

*"Tota aquella pesa de terra a rabassa morta de tinguda de dos jornals anomenada (...), en terres de la heretat de (nom del concedent), consta de dita concessió en actes lo notari (nom del notari que va redactar el contracte) als 22 de novembre de 1772, que afronta a solixent (...)"*⁹

Contràriament a la imatge generalment difosa, cal assenyalar que no tots els rabassers eren pagesos. D'aquests 94 rabassaires hi havia 70 pagesos, 21 menestrals i 3 comer-

6. Els inventaris es troben localitzats a l'Arxiu de Protocols Notarials (APN) de l'Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (AHCVP).

7. En aquest sentit, A. Eiras Roel, sosté que "si bien es cierto que *los signos externos elocuentes* (deudas, obligaciones, pagarés, *stocks* de granos y géneros de mercaderes, joyas, objetos de plata, ropas preciosas) de los patrimonios no evalúan la fortuna en cifras, sí traducen las diferencias de posesión y de posición que son su consecuencia" (EIRAS ROEL, 1980: 15).

8. AHCVP, APN, J. Abreu Rius, P-XVIII-160-1, f. 201. Any 1787.

9. AHCVP, APN, J. Abreu Rius, P-XVIII-160-1, f. 332. Any 1788.

ciants. Per als artesans aquest contracte era una forma de complementar els ingressos derivats de la pràctica de llurs oficis, mentre que alguns comerciants hi veien una via per augmentar les seves produccions de vi per vendre. No obstant això, la principal font d'ingressos d'uns i altres no era l'explotació de la terra, cosa que repercutia a les seves formes de vida (MORENO, 2002). És per això que en aquest estudi només s'analitzaran els inventaris de pagesos rabassers que, al cap i a la fi, representen la majoria.

Les relacions dels rabassers amb la terra i els diners

La gran diferenciació social en el si de la pagesia es devia a la desigual disponibilitat de terra per satisfer les necessitats del consum familiars i al tipus de relació amb els mercats que se'n derivava.¹⁰ Les famílies mal dotades de terra, que eren les més nombroses, havien de recórrer a l'explotació de la terra d'altri i al treball assalariat per tal de poder sobreviure. De fet, més del 70% dels camperols sense terra pròpia apareixen als inventaris com a rabassers i un 10% com a parcers o masovers. Molts d'ells, però, feien alhora de jornalers. Només el 20% restant sembla viure –a tenor dels inventaris- exclusivament dels jornals agraris. A la societat de l'època devien ser proporcionalment més importants, però la modèstia dels seus béns feia poc rendible encarregar l'inventari post-mortem, que costava, a mitjans del segle XVIII, unes 10 lliures. (MORENO, 2002: 87).

La majoria dels rabassers de la mostra eren pagesos sense terra o propietaris de petites parcel·les (fins a 10 jornals).¹¹ El Quadre 1 mostra la relació dels rabassers amb la "propietat", és a dir, amb la possessió de terra que ells consideraven "pròpia", tingués o no com a origen un contracte emfitèutic.

Quadre 1
Els rabassers penedesencs i la propietat de la terra (1745-1800)

Extensió de terra posseïda	Núm. d'inventaris de rabassers
Sense terra pròpia	38 (54,3%)
1-10 jornals	23 (32,8%)
11-30 jornals	6 (8,6%)
Més de 30 jornals	3 (4,3%)
Total	70 (100%)

Font: elaborat a partir de 70 inventaris post-mortem de pagesos rabassers localitzats a l'APN de l'AHCVP.

10. R. Domínguez estableix tres categories camperoles diferents: 1) Pagesos a penes sense terra que depenien del mercat com a compradors de productes i venedors de força de treball. 2) Pagesos amb terra insuficient que venien productes i força de treball i demandaven productes, terra en diverses formes de tinença i crèdit. 3) Pagesos amb terra suficient que sempre venien productes, eventualment demandaven força de treball i podien arribar a ofertar terra i capital (DOMÍNGUEZ, 1993: 109).

11. 1 jornal = 0,4896 ha.

El 87% dels rabassers eren pagesos sense terra o propietaris de fins a 5 ha, és a dir, formaven part dels sectors amb una disponibilitat de terra insuficient per a sobreviure.¹² L'extensió mitjana de les parcel·les adquirides mitjançant un contracte de rabassa morta era, durant la segona meitat del segle XVIII, de dos jornals i escaig. Encara que alguns explotaven diverses parcel·les a rabassa, la concentració de terra sota aquesta fórmula contractual era del tot excepcional. És a dir, un rabasser –a diferència d'un antic emfiteuta o un masover– mai no arribava a explotar grans extensions de terra per aquesta via.

Si aquesta era la relació amb la terra, la moneda present a les seves llars en el moment de la seva defunció pot indicar de manera indirecta les seves possibilitats de tocar i acumular diners. En primer lloc, cal destacar que els diners apareixen més sovint a les llars rabassaires que a les d'altres sectors pagesos. La moneda figura en el 21,4% dels inventaris de rabassers, mentre que només apareix en el 12,7% dels inventaris dels pagesos petits propietaris (fins a 10 jornals) no rabassers i en el 4,2% dels pagesos propietaris d'11 a 30 jornals. Els pagesos amos d'un mas “amb ses terres, honors i possessions” (amb una extensió mitjana de 120 jornals al Penedès d'aquests anys) en possessió de diners en efectiu representen el 23,2%. És a dir, la moneda –escassa i amb problemes de circulació– es tendia a situar en els extrems de l'escala social agrària.¹³ La seva presència a les llars dels rabassers, però, no ha de ser interpretada com a símbol de riquesa, sinó com a mostra de llur dependència amb el mercat, sovint de forma poc avantatjosa.¹⁴ Mentre que els propietaris de terres podien reservar una part de les seves explotacions a la producció de conreus necessaris per a la subsistència de la família, els rabassers no tenien més remei que conrear vinya i comercialitzar les seves produccions. D'aquí que la presència de moneda a les seves llars sigui major. Es podria dir que la rabassa morta contribuï a monetitzar les economies familiars dels sectors pagesos mal dotats de terra. Encara que el mercat era un element absolutament necessari per al funcionament de les economies camperoles, és coneguda la desconfiança dels pagesos d'Antic Règim cap aquesta institució.¹⁵ Aquesta desconfiança ha deixat la seva empremta, fins i tot, al

12. J. Colomé, en analitzar la reproducció de les unitats familiars pageses al Penedès del segle XIX, apunta que aquelles que posseïen menys de 5 ha (10 jornals) de terra conreada difícilment podien garantir la seva supervivència amb el producte resultant i que la seva reproducció era només possible a partir de l'obtenció de rendes salarials a l'exterior de l'explotació vitícola (COLOMÉ, 2000: 303).

13. En aquest sentit, E. Tello afirma que la resposta a les oportunitats de la comercialització podia resultar més intensa (involuntàriament) entre els pagesos pobres, o a les explotacions molt grans plenament orientades al mercat (voluntàriament), i ser en canvi menor a les explotacions intermèdies. D'aquí el diferent contacte amb els diners (TELLO, 1990: 142).

14. Bhaduri assenyalava que els petits productors normalment havien de vendre quan els preus tendien a la baixa (immediatament després de la verema, per exemple), mentre que la necessitat de compra augmentava quan els preus tendien a l'alça, fet que provocava un intercanvi desigual (BHADURI, 1987: 40-41).

refranyer popular català (“*pagès de fira i mercat mai no serà acabat*”, “*el que va molt als mercats, si és pagès, no té ducats*”) (AMADES, 1982: 67).

Cal destacar, però, que per a la majoria de pagesos mal dotats de terra, l'accés a l'explotació mitjançant un contracte de rabassa morta havia de suposar una millora de les seves condicions de vida. Malgrat la duresa de les seves clàusules i l'obligatorietat de viure de la comercialització de la verema, la llarga durada del contracte i alguns drets dels rabassers (com ara, el d'alienar el domini útil) atorgaven una certa estabilitat a les seves fonts d'ingressos i, fins i tot, una via per a obtenir crèdit.¹⁶ Les males collites i les variacions dels preus del vi afectaven les seves economies, però comptaven amb un recurs més estable que els jornals agraris, dels quals, però, no podien prescindir.

L'accés a l'explotació de la terra mitjançant la rabassa morta era més necessària per al manteniment de moltes famílies en un moment caracteritzat pel descens dels salaris agrícoles. Aquest fet provocava que els sectors dependents del treball assalariat havien de treballar més –especialment per al mercat– amb la finalitat d'augmentar o mantenir els seus nivells de consum. La intensificació del treball –la “revolució industriosa” de De Vries¹⁷ potser no tindria com a única finalitat l'adquisició de béns de consum en el mercat, com sostenia l'autor, sinó que podria explicar-se també pel creixement demogràfic, la manca de terres, el descens dels salaris i les imposicions fiscals que, a partir de 1714, foren monetitzades.

La casa: espai productiu i habitable. El capital d'explotació de les famílies rabassaires

Una bona part dels pagesos rabassers de la mostra, exactament el 47%, no tenien casa de propietat, sinó que havien de restar als seus ingressos una quantitat en concepte de lloguer. Les seves llars –fossin de propietat o no– solien ser petites, amb un sol portal obert al carrer, amb una cuina que feia a la vegada de menjador i sala, una mitjana de dues cambres, un celler i un estable. Els espais productius i habitables estaven poc diferenciats. Per exemple, a l'entrada es trobava l'utilatge agrícola

15. G. Federico ha definit el desig relatiu d'autosuficiència camperola com la “preferència *a priori* per l'autoconsum” (FEDERICO, 1984: 241-245 i 1985: 207). R. Domínguez, per la seva banda, ha assenyalat que les relacions dels pagesos amb el mercat es caracteritzaven per una tensió contínua entre la participació en el mercat i la preservació del seu mode de vida rural (DOMÍNGUEZ, 1992). En aquest sentit, vegi's també TELLO, 1990.

16. Els rabassers que no comptaven amb propietats immobles solien disposar com a garantia els augments, drets i millores de les seves terres a rabassa.

17. Aquesta es caracteritzaria per una “*concentration of household labour in marketed production at the expense of auto-consumption (...) and the increased paid labour-force participation at the expense of leisure*”, i un increment paral·lel de la productivitat mitjana anual del treball de tots els membres de la família (VRIES, 1994: 255-257).

la, format per una mitjana de 12 eines (entre aixades, cànecs, rascles, rascleres, podadores, destrals, masses d'estellar i fangues). Menys d'una tercera part dels rabassers comptava amb una arada i tan sols el 13% tenia una premsa per al vi. Les portadores per al raïm i les bótes per al vi (amb una capacitat mitjana de 43 càrregues¹⁸) es trobaven al celler, i els cereals i els llegums per al consum familiar es col·locaven a la "botiga de cereals", quan n'hi havia, o en sacs repartits per tots els espais de la casa, inclosos els dormitoris. La mitjana de producció emmagatzemada a les llars rabassaires per al consum familiar i la venda (en el cas del vi) era la següent: 4,1 quarteres¹⁹ de blat, 5,3 quarteres de mestall, 1,9 quarteres d'ordi i 14,2 càrregues de vi. De les 70 famílies pageses i rabassaires, només 10 tenien un porc salat per al consum i 13 disposaven de gallines. A la quadra del 46% dels pagesos rabassers hi havia un animal de càrrega o tir, en la major part dels casos un ruc o un matxo i, més rarament, un bou. Amb aquests animals, els rabassers podien fer regularment de traginers i obtenir així alguns ingressos complementaris.

En efecte, la pluriactivitat era una característica de l'economia camperola de l'època. Aquesta servia tant per guanyar diners en vendre la força del treball familiar com per estalviar-los produint a l'àmbit domèstic una part d'allò que es podia adquirir al mercat. El 41% pagesos rabassers disposaven de matèria primera tèxtil i algunes eines per treballar-la en el moment de la seva defunció. En alguns casos l'objectiu era l'autoconsum parcial de productes tèxtils, però a d'altres era una forma d'obtenir ingressos addicionals. La complementarietat entre el treball agrari i el manufacturer era més important allà on la indústria tèxtil rural s'havia desenvolupat, com fou el cas, dintre del corregiment de Vilafranca, de la vall del riu Bitlles. Aquí la majoria de pagesos mal dotats de terra eren alhora rabassers i manufacturadors.²⁰

La comparació d'alguns indicadors del capital d'explotació dels rabassers amb els d'altres sectors pagesos (masovers, mitjans propietaris i pagesos de mas) pot il·lustrar millor la situació dels primers. També pot resultar clarificador veure la situació dels mateixos rabassers en funció de si alhora eren o no propietaris d'alguna parcel·la de terra.²¹ Tot això queda recollit al Quadre 2.

18. 1 càrrega de vi: 125,2 litres

19. 1 quartera = 69,518 litres

20. Les característiques del terreny d'aquesta zona feien difícil l'explotació cerealícola. La vinya visqué una expansió primerenca respecte d'altres zones del Penedès: el 1717 ocupava el 37,9% de la terra conreada, mentre que a Vilafranca ho feia en el 15,6% (GIRALT, 1950). Els seus rendiments, però, havien de ser poc espectaculars, atès que l'extensió dels ceps s'havia produït en terres guanyades al bosc i la muntanya. Aquests fets i l'abundància d'aigua provocaren el desenvolupament d'altres activitats econòmiques, com ara la indústria llanera i paperera (MORENO, 2001). La coexistència de l'activitat tèxtil amb la vitícola, així com un major nombre d'artesans rurals a les zones menys dotades per al conreu de cereals, ha estat remarcada per alguns autors. Vegi's, per exemple, DEYA, 1988.

21. Els inventaris utilitzats per fer aquesta comparació, redactats entre 1745 i 1800, sumen un total de 190 i estan distribuïts de la següent manera: rabassers sense terra (38), rabassers amb terra (32), masovers (20), pagesos propietaris de 10 a 30 jornals (31) i pagesos propietaris d'un mas (69). Els quadres següents han estat també elaborats a partir d'aquests inventaris.

Quadre 2
Capital d'explotació dels pagesos penedesencs. 1745-1800

	Mitjana eines agric.	Mitjana capacitat bótes(en càrregues)	Amb arada (en %)	Amb premsa (en %)	Amb animals de tir (en %)
Rabassers sense terra	12	29	29	2,6	34,2
Rabassers amb terra	13	41	50	16,7	56,2
Masovers	25	42	76	5,9	94,1
Propietaris 10-30 jornals	13	47	45,2	16,1	51,6
Pagesos de mas	25	96	71	61,0	81,2

Font: elaborat a partir de 190 inventaris post-mortem de pagesos localitzats a l'APN de l'AHCVP.

Els rabassers que comptaven amb terres pròpies, a més de les que treballaven a rabassa, disposaven de més capital d'explotació que els rabassers sense terra. La inversió en arades, premses o bestiar de treball podia ser més rendible si hom les podia usar per explotar les pròpies terres i les d'altri. Els masovers comptaven amb un capital d'explotació considerable –superior al dels propietaris de 10 a 30 jornals-, atès que aquesta era una condició imprescindible per aconseguir un contracte de masoveria. Els pagesos propietaris d'un mas eren els que estaven millor preparats per aprofitar la conjuntura favorable a la producció i venda de vi i aiguardent: la presència de premses i la capacitat de les seves bótes així ho indica.

Quadre 3
Producció reserva, porcs i gallines dels pagesos penedesencs. 1745-1800

	Mitjana blat (en quarteres)	Mitjana mestall (en quarteres)	Mitjana vi (en càrregues)	Amb porcs (en %)	Amb aviram (en %)
Rabassers sense terra	0,4	3,3	11,4	15,8	15,8
Rabassers amb terra	1,4	3,4	14,5	13,3	20,0
Masovers	4,8	15,2	18,6	70,6	58,8
Propietaris 10-30 jornals	3,6	8,4	15,5	16,1	16,9
Pagesos de mas	14,0	25,4	28,3	47,8	46,4

Font: elaborat a partir de 190 inventaris post-mortem de pagesos localitzats a l'APN de l'AHCVP.

Les botigues de cereals i els cellers dels pagesos de mas estaven molt millor assortits que els de les altres categories camperoles. Els rabassers disposaven d'11 a 15 càrregues de vi, però la quantitat de cereals acumulada era minsa. En canvi, els masovers, els propietaris mitjans i els pagesos de mas podien, a més d'acumu-

lar més vi que els rabassers, assegurar el consum familiar de cereals amb més facilitat. Respecte de la provisió de porc (normalment un de sol, a vegades ja salat per al consum de la família) i d'aviram, destaquen els masovers. S'ha de tenir en compte, però, que una bona part dels animals no eren per al seu consum o venda, sinó per lliurar-la o repartir-la amb el propietari de l'heretat. No era estrany que una de les clàusules dels contractes de masoveria es referís a aquesta obligació.²²

Les pautes de consum dels pagesos rabassers

Cal demanar-se si l'estreta relació amb el mercat i els intercanvis provocà entre els rabassers una certa predilecció per determinats béns de consum. Tendi en a preferir els *market-bought products* (VRIES, 1994: 255) als productes elaborats total o parcialment a l'àmbit domèstic? Ompliren les seves llars de productes que alguns coetanis anomenaren "superflus" o no necessaris per a la supervivència?

Per tal d'aproximar-nos a aquesta qüestió, s'analitzarà la relació dels rabassers amb un seguit de béns:

- a) Els articles tèxtils de la llar: es prenen com a indicadors els llençols (bé necessari i, per tant, amb una demanda poc elàstica) i els tovallons (més fàcilment prescindibles).²³ La quantitat de llençols s'ha considerat un dels millors elements indirectes per valorar la fortuna d'una família (MALANI-MA, 1990: 18).
- b) Indumentària personal: es pren com a indicador el nombre de camises dels rabassers, peça de vestir imprescindible a l'època per a cobrir la part superior del cos. Normalment estaven elaborades amb cànem (bri i estopa), més rarament amb lli o tela i només excepcionalment amb cotó.²⁴
- c) Objectes de plata: aquests objectes, amb un valor de canvi important, poden ser considerats com a una forma d'estalvi alternativa. Tanmateix, eren béns amb unes connotacions simbòliques notables: el fet de guarnir la casa i la persona amb objectes de plata era una mostra inequívoca de la

22. Emili Giralt ha descrit els contractes de masoveria redactats a una finca penedesenca, Cal Bruna, durant la segona meitat del segle XVIII. En aquells s'especifica que el masover havia d'engreixar un nodris o garrí fins a fer 75 lliures carnisseres i lliurar-lo al propietari. Si criava galls dindi, per Nadal n'havia de donar a l'amo un que fos "*bo y rebedor*" (GIRALT, 2002: 285).

23. El preu mitjà d'un llençol d'estopa usat, segons el preu de 100 llençols venuts a quatre encants celebrats a Vilafranca els anys 1770-1771, era d'1 lliura i 5 sous. Un llençol de bri costava, en el mercat de segona mà, 2 lliures 10 sous, mentre que un de lli –molt menys habitual entre els pagesos– superava les 3 lliures. El preu mitjà d'un tovalló de teixit de cànem se situava entre els 4 i 5 sous, mentre que l'elaborat amb fil i cotó costava entre 8 i 10 sous (MORENO, 2002). Aquests darrers, però, són absents a les cases dels pagesos mal dotats de terra.

24. Les camises més usuals, que eren les de bri i estopa, oscil·laven entre 8 sous i 1 lliura 4 sous al mercat de segona mà. Una camisa de lli costava una mitjana d' 1 lliura 8 sous i una de tela unes 2 lliures (MORENO, 2002).

bona salut econòmica de la família. De plata eren alguns elements per al vestit (botons, sivelles de xarretera i de sabata) i per a la taula (coberts, escudelles, gots, tasses, safates, etc.). Malauradament, els inventaris no registren el pes ni el valor d'aquests objectes. No obstant això, en ser escassos a les cases dels pagesos pobres, s'apuntarà el percentatge de llars amb, com a mínim, un objecte de plata.

- d) Objectes artístics de devoció: nombre de crucifixos, quadres i figures de temàtica religiosa (les altres temàtiques eren del tot excepcionals). Aquests objectes, barats i de consum popular, augmentaren a les llars al llarg del segle XVIII (MORENO, 2002). Tenien diferents usos i funcionaven com mitjà d'expressió de la devoció familiar, com a béns "protectors" davant de possibles desgràcies, com a elements decoratius i com a indicadors de l'estatus de la família.
- e) Xocolateres: la xocolata esdevingué un producte de moda a partir de mitjans del segle XVIII. La xocolatera, l'estri necessari per a fer la xocolata, es troba primer a les cases dels burgesos honrats, els preveres i els professionals liberals, però mica en mica es va anar generalitzant entre els menestrals i, més tímidament, entre els pagesos. Veurem el grau de penetració d'aquest nou consum a les llars rabassaires.

Els pagesos rabassers penedesencs de la segona meitat del segle XVIII posseïen una mitjana de 10 llençols, 4 tovallons i 6,5 camises. El 14,7% disposava d'algun objecte de plata, l'11,8% d'algun objecte artístic de devoció i el 4,4% de xocolateres. En el quadre 4 es mostra la possessió d'aquests béns per part dels rabassers amb i sense terra pròpia, així com per d'altres categories pageses.

Quadre 4

Pautes de consum dels rabassers i altres categories pageses al Penedès. 1745-1800

	Mitjana llençols	Mitjana tovallons	Mitjana camises	Amb obj. de plata (en %)	Amb obj. artístics (en %)	Amb xocolateres (en %)
Rabassers sense terra	8	2	7	10,5	5,3	5,3
Rabassers amb terra	12	5	6	20,0	20,0	3,3
Masovers	16	8	7	11,8	23,5	5,8
Propietaris 10-30 jornals	14	5	7	46,1	26,9	23,1
Pagesos de mas	25	14	10	53,6	39,1	24,6

Font: elaborat a partir de 190 inventaris post-mortem de pagesos localitzats a l'APN de l'AHCVP.

Es constata que el consum de xocolata és pràcticament anecdòtic a les llars dels pagesos mal dotats de terra. Aquest producte, amb una penetració tardana a les cases camperoles, es troba més freqüentment entre els pagesos propietaris

que entre els rabassers i els masovers. Els objectes artístics de devoció augmenten proporcionalment a la quantitat de la terra posseïda, ja fos en propietat o mitjançant contractes de conreu, potser a causa dels seus preus baixos. En canvi, els objectes de plata —que reclamaven una inversió major— eren més habituals entre les famílies amb terra en propietat.

Els inventaris mostren amb claredat la modèstia de la majoria de famílies rabassaires. No sembla que la seva estreta relació amb el mercat possibilités el consum d'alguns béns que els coetanis anomenaren “superflus”, malgrat que alguns d'aquests fossin barats. Les seves llars són austeres i humils: no hi ha vidres ni cortines a les finestres, les parets són pràcticament buides, no hi ha més mobles que els fonamentals (és a dir, els llits, les taules, els bancs i les caixes), la roba és escassa i de qualitat inferior. Cap rastre d'alguns objectes com ara les ulleres, els llibres, les taules de joc, les cafeteres, les còmodes, els armaris, les catifes, els rellotges... que, en canvi, es trobaven a les llars d'altres sectors socials.

Els encants públics dels béns de rabassers són molt il·lustratius de la seva precarietat, la qual s'havia d'aguditzar amb la vellesa. La venda pública dels béns del matrimoni Bertran mostra molt bé les condicions de vida i la composició del patrimoni dels rabassers al final de la seva vida. Ambdós van morir l'any 1775 amb pocs dies de diferència, ell amb 72 anys i ella amb 70. Vivien a una casa llogada i tenien el dret d'explotació d'un jornal i mig de terra a rabassa morta. El valor de tots els seus béns sumà només 56 lliures i estava repartit de la següent manera.²⁵

- 1-Utilitatge agrícola i bótes: 13,8 lliures (24,6%)
- 2-Articles tèxtils de la llar: 12,2 lliures (21,8%)
- 3-Mobiliari: 8,8 lliures (15,7%)
- 4-Vestuari personal: 7,2 lliures (12,9%)
- 5-Estris de cuina i taula: 6,1 lliures (10,9%)
- 6-Producció reserva: 5,8 lliures (10,3%)
- 7-Altres: 1,7 lliures (3,0%)
- 8-Matèria primera tèxtil: 0,4 lliures (0,7%)
- Total: 56 lliures

Com a totes les llars pageses, més o menys riques, l'apartat d'utilitatge agrícola i d'altres objectes relacionats amb l'explotació de la terra ocupava el primer lloc a la composició del patrimoni familiar, seguit de prop, o fins i tot superat quan les rendes de la família eren més importants, pels articles tèxtils de la llar. El mobiliari i la indumentària ocupaven sempre llocs més modestos.

Alguns rabassers, especialment aquells que no comptaven amb cap parcel·la de terra pròpia, no podien fer front al lloguer de la casa i es veien pràcticament

25. AHCVP, APN, S. Miret, P-XVIII-47-1, f. 202.

al carrer. L'inventari d'Anton Romagosa és representatiu d'aquesta situació.²⁶ Al moment de la seva mort, el 1774, Anton “no tenia casa certa de sa habitació”; per això els seus escassos béns s'hagueren de recollir “a fi de no perdre-se”. Només comptava amb el dret d'explotar 1,5 jornals a rabassa i amb un grapat de béns mobles: l'utilatge agrícola més bàsic (una aixada, un càvec, un rascle, una destrat, una podadora, tres portadores i tres bótes petites); les peces de vestir imprescindibles (gambeto i calçons de llana basta, quatre camises de bri, unes calces de cuir, unes espardenyas i una barretina); la roba de la llar més necessària (quatre llençols, dos tovallons, unes estovalles i una flassada); un llit amb una màrfega plena de palla, un banc, una taula, tres culleres de fusta i uns quants estris de cuina. Res més. La seva vídua, Àngela Romagosa, que encarregà l'inventari dels béns del seu marit, devia veure's abocada a la mendicitat i a l'assistència pública.

Ni tan sols els rabassers que feien alhora tasques relacionades amb la manufactura tèxtil gaudien d'una situació més còmoda, a no ser que disposessin d'un patrimoni immoble que recolzés el resultat del seu treball (normalment tenien una baixa relació patrimoni-ingressos). Per exemple, el “pagès i paraire” de Sant Quintí de Mediona Joan Oliver disposava d'eines agrícoles i eines per al treball tèxtil (un torn de filar, un aspi, unes debanadores). Posseïa una peça de terra de vinya d'un jornal i el dret d'explotar a rabassa morta dos jornals més de terra. La complementarietat d'ingressos –procedents tots de la venda de treball i de productes– no afectà en absolut les condicions materials de vida d'aquesta família. El difunt vestia amb sis camises de bri, un gambeto, unes calces i una armilla, tot d'un teixit bast de llana anomenat burell. Els llençols eren sis i tots d'estopa. A la llar de la família Oliver no hi havia cap objecte artístic de devoció, cap més moble que els imprescindibles, cap objecte de plata, cap producció reserva, cap animal de càrrega i tir, cap porc o gallina... L'inventari mostra amb claredat que aquesta família tenia prou dificultats per a sobreviure.

Conclusions

En els inventaris post-mortem dels rabassers penedesencs no s'ha trobat cap prova de la proliferació d'articles nous que s'acostuma a posar en relació amb la intensificació de les relacions amb el mercat. Si hem de suposar que el contacte regular amb el mercat augmentava la “temptació” d'adquirir certs productes, queda clar que els rabassers van haver de resistir-se. O potser tenien altres prioritats, com ara la inversió dels seu escàs capital en capital d'explotació i producció reserva. Cal demanar-se si l'emergència dels intercanvis comercials va convertir els sectors socials febles en agents mercantils malgrat ells mateixos. En

26. AHCVP, APN, J. A. Soler, P-XVIII-73-2, n. 29.

van treure algun profit o tan sols la “patiren”? Pel que fa a la pagesia en general, només és possible constatar l'augment dels productes de luxe i a la moda a les llars dels pagesos benestants de finals del segle XVIII. Tot i així, aquest augment és força tímid si el comparem amb el d'altres categories socials (professionals liberals, comerciants, preveres, menestrals) a causa de l'existència de gustos, hàbits i estratègies de consum diverses.

Els pagesos mal dotats de terra, entre els quals es trobava la major part dels rabassers, tenien unes relacions intenses amb el mercat –de treball i de productes–, però això no significà una millora significativa de les seves condicions de vida. No es percep cap indicatiu de millora ni tan sols entre aquells que complementaven oficis i feines diverses –com els rabassers-manufacturers de la vall del riu Bitlles– i que es relacionaven amb el mercat des de diferents àmbits. No hi ha forma de saber si els ingressos obtinguts a partir de la venda del treball i les produccions familiars es destinaren al consum de productes peribles, com aliments o begudes noves (a les seves cuines, però, no hi ha rastre de cafeteres ni a penes de xocolateres). Ara bé, la quantitat i característiques dels béns durables i semi-durables presents a les llars suggereixen que les seves condicions de vida vorejaven la misèria. No hi ha cap evidència que la seva relació contínua amb el mercat els permetés consumir més i millors coses.

Bibliografia

- AMADES, Joan (1982): *Folklore de Catalunya. Cançoner. Cançons, refranys, endevinalles*, Barcelona.
- BARBA ROCA, Manuel (1991). *El Corregiment i partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII*. Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca.
- BHADURI, Amit (1987). *La estructura econòmica de la agricultura atrasada*. México, D.F.
- BROCÀ, Guillem Maria de (1985). *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*. Barcelona, 1918. Edició de la Generalitat de Catalunya, Textos Jurídics Catalans.
- CARESMAR, Jaume (1997). *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña (1780)*. Edició a cura d'E. Lluch. Barcelona.
- COLOMÉ, Josep (1990). “Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola” *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8.
- (2000). “Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: el caso catalán”. *Revista de Historia Económica*, núm. 2, p. 281-307.

CONGOST, Rosa (1990). *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*. Vic.

DEYÀ, M. J. (1988). "La industria rural textil en la Mallorca moderna: producció i formes de comercialització interior". *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 2.

DOMÍNGUEZ MARTÍN, Rafael (1992). "Campesinos, mercado y adaptación. Una propuesta de síntesis e interpretación desde una perspectiva interdisciplinar". *Noticiero de Historia Agraria*, núm. 3-1, p. 91-130.

— (1993). "Caracterizando al campesinado y a la economía campesina: pluriactividad y dependencia del mercado como nuevos atributos de la 'campesinidad'. *Agricultura y Sociedad*, núm. 66, p. 97-136.

EIRAS ROEL, Antonio (1980). "La documentación de protocolos notariales en la reciente historiografía modernista". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. VIII, p. 7-27.

FEDERICO, Giovanni (1984). "Azienda contadina ed autoconsumo: considerazioni teoriche fra antropologia ed econometria". *Rivista di Storia Economica*, núm. 2, p. 222-268.

— (1985). "Autoconsumo e mercantilizazione: spunti per una discussione". *Società e storia*, núm. 27, p. 197-212.

FERRER ALÒS, Llorenç (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona.

GIRALT RAVENTÓS, Emili (1950). "L'evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual". Dins: *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigaciones del Penedès y Conca d'Òdena*. Martorell, p. 165-176.

— (1952). "La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII". *Estudios de Historia Moderna*, vol. II, p. 159-176.

— (1964). "El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936". *Revista de Trabajo*, núm. 7, p. 49-72.

— (1980). "L'elaboració del vi abans de la fil·loxera". *L'Avenç*, núm. 30, p.64-71.

— (1980). "Les tècniques de la viticultura anteriors a la fil·loxera". *L'Avenç*, núm. 31, p.64-71.

— (1990). "Formes d'explotació de la terra". Dins: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Vol II, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p.139-155.

— (2002). "Tècniques, rendiments, mutacions agrícoles i aspectes agrosocials del segle XVIII. L'exemple d'una finca del Penedès". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, p. 229-321.

KULA, Witold (1976). *Teoría económica del sistema feudal*. México D.F.

MALANIMA, Paolo (1990). *Il lusso dei contadini. Consumi e industrie nelle campagne toscane del sei e settecento*. Bologna.

MONTSERRAT, M. J. (1985). *Estudi Econòmic de Sitges en el segle XVIIIè. Població, agricultura i evolució urbana*. Sitges.

MORENO CLAVERÍAS, Belén (1995). *La contractació a l'Alt Penedès del segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*. Barcelona.

— (2001). “La diferenciació social en el si de la menestralia penedesenca del segle XVIII”. Dins: Arnabat, R. (ed.): *Els moviments socials al Penedès. Actes del II Seminari d'Història del Penedès*. Barcelona: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 109-128.

— (2002). “Pautas de consumo y diferenciación social en la Cataluña preindustrial”. [Tesis doctoral]. Florencia, Italia: European University Institute.

— (2003). “Pautas de consumo en el Penedés del siglo XVII. Una propuesta metodológica a partir de inventarios sin valoraciones monetarias”. *Revista de Historia Económica*, número extraordinario, p. 207-245.

MUÑOZ PRADES, Francesc (1990). “Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès (segles XVII-XIX)”. [Tesis doctoral microfilmada]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Departamento de Geografía, Facultad de Letras.

SANTAMARÍA, Victorino (1893). *La rabassa morta y el desbaucio aplicada a la misma*. Barcelona-Madrid.

TELLO, Enric (1990). “Vendre per pagar. La comercialització forçada a l'Urgell i a la Segarra al final del segle XVIII”. *Recerques*, núm. 23, p. 141-160.

— (1995). *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1869*. Lleida.

TORRAS ELIAS, Jaume (1976). “Aguardiente y crisis rural. (Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832)”. *Investigaciones Económicas*, núm. 1, p. 45-67.

— (1997). “Productes vitícoles i integració mercantil a Europa. ss. XVI-XVIII. Una panoràmica”. *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 14, p. 23-33.

TOS, Jaume (1784). *Tratado de la cabrevación según el Derecho y estilo del Principado de Cataluña*. Barcelona.

VALLS JUNYENT, Francesc (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Igualada.

VILAR, Pierre (1974). “La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí”. *Recerques*, núm. 3, p. 7-22.

— (1987). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. IV, Barcelona.

VRIES, Jean de (1991). “Família, mercat local i sistema urbà: algunes consideracions històriques”. Dins: *Els espais del mercat. II Col·loqui Internacional d'Història Local*. València, p. 55-76.

— (1993). “Between purchasing power and the world of goods: understanding the household economy in early modern Europe”. Dins: Brewer, J.; Porter, R. (eds.). *Consumption and the world of goods*. Londres-New York: Routledge, p. 85-132.